

MÁRAI SÁNDOR

– a kulturális turizmus terméke

„Az embernek évekig minden sikerülhet, aztán valami hibát követ el – amit a tudomására is hoznak. Vagy valakinek évekig minden sikerül, s utána is jó mennek a dolgai, de a kritikusok már unják a személyét dicsérni, vagy éppen egy új bálványt fedeztek fel, valami új bearanyoznivalót, és most inkább annak mutatják be az áldozatukat. Ez a színe és a fonákja annak az üres és viszatartó dolognak, melyet népszerűségnek nevezünk. Talán valakinek megéri, hogy az elérésére törekedjen.”

(R. L. STEVENSON)

Az elfeledett „örök” kassai (A régészeti lelőhely bejárása)

Robert Louis Stevenson, 19. századi skót író *Levél egy fiatalembernek, aki művészi pályára készül* (Letter to a young gentleman who proposes to embrace the career of art, 1888) című esszéjében azt ajánlja a művészeknek, hogy munkájukért cserébe ne várjanak semmiféle elégtételt – a művésznak nem illik a pénzre gondolnia, nem várhatja el az állam tiszteletét, sőt, nem alapozhat, miként a mottó is jelzi, a közönség rokonszenvére vagy a sajtó figyelmére.

Márai Sándor, magyar író, akiről a továbbiakban szó lesz, több mint hatvan évvel később, a *Füveskönyv* (1943) című kötetében hasonló művészi ideált követ: „Az író ne reméljen a világtól semmit. Minden, amit a világ adhat – pénz, vagyon, elismerés, érdemrend, társadalmi kitüntetés –, visszahat munkájára, lelki egyensúlyára, műve erkölcsi erejére. [...] S ne törődjön vele, »tetszik-e«, vagy sem, amit ír – s ne törődjön vele, mi lesz munkájával életében és holta után. Az író maradjon szegény. S ha néha lapáttal szórják utána az aranyat, legyen ereje elfordulni a sikertől. S ha mohó kézzel tűznek mellére ordókat, utasítsa el félkézzel a tolakodókat. Soha ne politizáljon; mindig

ítéljen; s természetesen először és legszigorúbban önmaga felett ítéljen.” (*Füveskönyv*. Helikon, Budapest, 2000, 89–90.)

Ma, a 21. század második évtizedének elején, a pragmatizmus és a pátosztól megfosztott (történelmi) valóság kötelei által biztosítva, már nem igazán hajlunk arra, hogy ezt a művészeti ideált kövessük, még kevésbé, hogy higgyünk abban, akik a múltban ezt a meggyőződést vallották, minden következményével együtt az életükké is tették.

Nem fogom most azt vizsgálni, hogy Márai Sándor valóban idézett szavai szerint élt-e, vagy inkább csak a szegény, szerény és nagyvonalú művész szerepe kápráztatta el. Tény, hogy az európai kultúra (és nem csupán az) bő kézzel mérte számára a hírnevet és az elismerést – s ahogy az lenni szokott, ennek nagyobb részét csak a halála után.

Szlovákiában csak a legutóbbi három év során élhettük meg, több kedvező körülmény találkozásának köszönhetően, a Márai-boomot. Ennek a boomnak megvan a pozitív és a negatív oldala is. Szlovákiában 1989-ig Márai nem tartozott az irodalomtankönyvekbe, a kiadói tervekben nem szerepelt. Ebből következik, hogy műveinek szakmai vagy olvasói reflexiója ebben az időben olyan ritka volt Szlovákiában, mint

a fehér holló. Állíthatjuk ugyan, hogy csehül jelentek meg kötetei, s hogy a csehekkel a Szlovák Köztársaság megalakulásáig, 1993-ig közös kultúrában éltünk, de ez csupán gyenge alibi. Ezért kissé zavarban vagyok, mikor mostanában a „túlpörgetett” reklámszlogeneket olvasom, melyek feladata nyilván az író felé fennálló adósság törlesztése, aki az Osztrák–Magyar Monarchia idején, 1900-ban Kassán született, s itt élte le gyerekkorát: „Fedezzük fel a világhírű legendát az Ő szeretett Kassáján!”, „a legnagyobb kassai író”, „a kassai Franz Kafka” [a honlap magyar változatában a szerkesztők ezt nem emelték ki – a ford.], „Ismerjük meg Márai Sándor legkedveltebb városait: Kassát és Budapestet”, „Ismerjük meg az író, az örök kassait – Márai Sándort” (www.sandormarai.eu) – örök, leg-, a mi Kafkánk! Márainak Kassán felújított „interaktív” emlékszobája van a Mészáros utcában, van szobra, emlék-turistaútja, mellé négynyelvű térképpel és tájékoztató füzetrel, megvan a róla szóló első szlovák dokumentumfilm (*Proti vetru – Széllel szemben*, 2011), ahogy az első szlovák színházi előadás is, amely művei motívumainak felhasználásával készült (*Ako naučít meštiackeho psa poslušnosti – A polgári kutya nevelése*, 2011). Az ember azonban jobban megérti ezt a hirtelen Márai felé forduló érdeklődést és az internetes „propaganda-szlenget”, ha a fent nevezett weboldalon elolvassa, hogy az idézett szlogenek, melyek Márait az égbe emelik, a „Márai Sándor témájú kultúrturizmussal kapcsolatos közös termékek létrehozása és propagálása (A projekt kezdete és vége: 2010. 12. 1. – 2011. 11. 30.)” című projekt részét képezik. A „kultúrturizmussal kapcsolatos termék” szókapcsolat a múzeumba és a régészeti ásatásokhoz vezet el minket. De ha emlékeztünkben él az író naplóinak néhány részlete, az is eszünkbe juthat róla, amit Márai megvetett – a kultúra irányított iparosítását.

Ebben az összefüggésben a kételkedő elme nem teheti meg, hogy ne tegye fel legalább azt a csendes kérdést, hogy: létezne-e mindez, ha nem létezne egy másik projekt – Kassa 2013: Európa kulturális fővárosa, eo ipso az Európai Unió pénze nélkül. Ha nem létezne a nemzetközi kulturális cseretevékenység támogatása, ez esetben a szlovák–magyaré? Hogy érthető legyen – nem az európai alapok kritikája a célo. Problémafelvetésem csupán arra irányul, hogy arra is szükséges rákérdezni: bennünk – kassaiakban vagy a többi szlovákban – vajon tényleg megvolt-e az a valódi belső készlet, hogy tiszteletünk fejezzük ki Márai Sándor iránt? Megvalósult volna ez az említett motivációk nélkül is?

Márai mint a kulturális turizmus projektje tehát teljesítve, még azt kellene megnéznünk, hogy ezt a „terméket” megfelelően fogják-e árusítani, vagyis hogy rendelkezünk-e elég „kulturális turistával” ahhoz, hogy rentábilis legyen. Ezt majd az idő megmutatja.

„Kabinetsoviniszta”,
„Nagymagyarország-soviniszta”,
„kelet-szlovákiai kultúra – Dzurinda, Mikloš,
Miškov, Fígel’ és ez a fickó”

Márai bonyolult időkben lépett Szlovákiába. Az emberek a „némaság” évtizedei után, már húsz éve, a saját véleményük kifejezésének lehetőségeit fedezik fel, a hangok és a szótagok „kijektését” próbálgatják, s néha közben a slejm és a gyomortartalom is feljön. Mindez, a technológiáknak köszönhetően – élesben, élő adásban, felkészülés nélkül – a blogokban, az internetes vitákban. A régi szabályt, hogy a stilisztikai gyakorlatok során először piszkozatot kell készíteni, s csak ezt követően lehet a szöveget közlésre felajánlani, már senki sem ismeri el. S így Márai Sándornak a „termelésileg” biztosított, eltúlzott „hájpoláson” és ünneplésen túl kijut a teli marokkal szórt, ellentétes értelemben vett „adományokból” is – a sértésekből, a megvetésből, az ellenszenv megnyilvánulásaiból, melyek általában irracionálisak, név és érv nélküliek. Mint a Szlovákiában jelenleg leghíresebb magyar írónak, neki jut a legtöbb a különböző társadalmi csoportok közötti gyűlöletből: a szlovákoknak a magyarokkal szemben érzett, az „ezeréves elnyomás” miatti gyűlöletéből; és mivel nemcsak magyar, de kassai is, tehát kelet-szlovákiai, abban az országban belüli indulatban is része lesz, mely a Szlovákia keleti részében lakók és a többiek között egyre inkább erősödik; és mivel világszínvonalú író, olyan viták témájaként is kihasználják, melyek tétje, hogy ki a műveltebb, olvasottabb és szélesebb látókörű szlovák; és mivel a Márai-reklámot mindenki ismeri, úgy tűnik fel a számukra, hogy a Kafkával való összehasonlításban nem állja meg a helyét; és mint-hogy egy politikai-ideológiai-ökonómiai konfliktusokkal terhelt környezetbe került, innen is megkapja a magáét. A második köztes cím megjelölései mind az internetes vitákból és cikkekből származnak. Az első kérdés mellé tehát rögtön adódik a második: lehetséges, hogy mi, szlovákok csupán szélsőséges érzelmi síkon tudunk viszonyulni minden jelenséghez? Ha elhallgatni, akkor azt abszolút módon; ha hízelegni és dicsérni, akkor azt önkontroll nélkül és a mérték iránti érzék teljes hiányával; ha becsmérelni és megvetni, akkor kiüríteni a teljes tárat, és a célt teljesen szétlőni?

Hol található Márai számára a józan,
védett „közép”?

Hogy Márai számára biztosítsunk egy olyan „centrális mezőt”, amely mentes a túlzott pátoztól, a túlbecsüléstől és az istenítéstől, és amely ugyanúgy mentes az olcsón megfogalmazott, a szerző személyével

és műveivel szembeni gyűlöletre és a hozzá való barátságatlan viszonyulásra buzdító gondolatoktól, csak az odaforduló olvasással, szövegeinek megismerésével és értelmezések megjelentetésével/kommunikációjával lehetséges. Az értelmezés, persze, nem jelent kimerítő magyarázatot. Ahogy a szlovák filológus, Jozef Pavlovič mondja, az értelmezésnek sokkal fontosabb feladata, hogy olvasásra inspiráljon, megihlessen, élvezetet nyújtson. Az olvasóknak – legyenek hivatásosak vagy laikusok – ma már van mire támaszkodniuk. Ha nem számoljuk annak a négy könyvnek a megjelenését, melyek először 2000–2003-ban láttak napvilágot szlovák nyelven (*Košická pochôdzka [Kassai őrvárát]*, ugyanott *Košickí mešťania [A kassai polgárok]*, Nap, 2000; *Kniba byliniek [Füveskönyv]*, első kiadás, Kalligram, 2001; *Nebo a zem [Ég és föld]*, Kalligram, 2002; *Sviece dohárajú [A gyertyák csonkig égnek]*, első kiadás, 2003), 2010-ben megjelent szlovákul a *Föld, föld!...* és a *Füveskönyv*, valamint *A gyertyák csonkig égnek* (melynek ekkor már módosították a címét *Sviece zhoria do tla*) átdolgozott kiadása, 2011-ben az *Egy polgár vallomásai*, a *Csutora*, a *Zendülők*, a *Válás Budán*, a *Bébi* vagy az első szerelem című regények első kiadása, és 2012-re és 2013-ra újabb regények publikálását jelentették be: *Naplók I., II.*, *San Gennaro vére*, *Mágia*, *Vendégláték Bolzanóban*, *A hang*, *Szindbád hazamegy* stb. – mindegyik a Kalligram kiadó projektje.

A szakmai értelmezés (s ide kell számolnunk a zsurnálkritikát is), ha az olvasót szeretné – a fent ismertettek szellemében – „feltüzelné a mű, az olvasás iránt”, ma már nem építhet a kiüresedett, reciklált sablonokra, melyek a könyvek fülszövegéből származnak, sem a reklámtáblaszerű kulturális publicisztikára. Márai esetében viszonylag rövid időn belül sikerült kialakítani a publicisztikai sablonok és szlogenek arzenálját, melyeket vidáman használ mindenki: „Márai – a világpolgár és lokálpatrióta”, „európai”, „humanista és mindenféle totalitarizmus ellenzője”, „érzékeny megfigyelője a rendezett életű polgárság eltűnésének, és az új kor új értékeinek a krízisek és a háborúk fájdalmas világában”, „vizionárius és gentleman”, „szerző, aki tele van nosztalgikus emlékekkel a gyerekkorát és a felnövekedését illetően” stb. Ezek az „abszolutizáló” frázisok köröznek és kisajátítódnak a mediális térben, úgy, hogy végeredményben minden Márai-műre alkalmazhatók, s nem menekül előlük senki sem. A www.fedorgal.cz blogon például a *Judit* című regény cseh fordítása okozta élményről olvashatunk: „Márai könyvei egy olyan társadalmi csoport nekrológjai, amelynek – ahogy pontosan megérezte – a második világháború kezdetével megkongatták a lélekharangot. Igen, ezek a polgárok, a közép réteg, a burzsoázia... olyan értékek hordozói voltak, melyek világhatalommá tették Európát. Termékeny és kreatív emberek voltak, olvas-

tak, támogatták a művészetet, teljes elkötelezettséggel a nekik rendelt szolgálatnak szentelték magukat” (Fedor Gál: *Sándor Márai – oneskorené stretnutie* [Márai Sándor – megkésett találkozás]. Forrás: <http://www.fedorgal.cz/blog/index.php?itemid=41>). Tartalmilag hasonlóképpen hangolták az Artforum nevű könyvesbolt internetes oldalának információit, csakhogy ez a *Föld, föld!...* című regényt érinti: „Márai elbúcsúzik gyerekkora világától, fiatalságától, a régi rendek világától, ahol minden a helyén volt, és ahol még a tisztelet uralkodott” (inforum.artforum.sk). Ez a frázis-használat többé-kevésbé annak adójaként értékelhető, hogy az internet lett az információ szerzésének és továbbadásának legegyszerűbb módja, elvégre az én eszmefuttatásom meghatározó forrása is az internet.

Más (szakmai – fél szakmai) adatunk is van a Márai-művek befogadásának módozatait illetően, az egyik munkacíme az lehetne, hogy „lenyűgözően-idéző”. A recenzens kinyilvánítja elragadtatását („Márait csak most kezdtem el olvasni, mivel az összes okos intellektüel annyira dicsérte őt, és nekem úgy tűnt, hogy ez nem nekem való, ehhez én alkalmatlan és hülye vagyok! Tévedés. Az élet folyamatainak olyan megfigyelője, mint Márai, minden emberhez szól. Önök mellett is, és mellettem is. Egyszerű. Olvasható”), a szöveget azonban nem értelmezi, hanem hosszú részleteket ír át a könyvből, mely fellelkesítette őt (lásd például a www.inforum.artforum.sk Recenzióit és híreit: *Márai a jeho denníky* [Márai és az ő Naplói] vagy a *Márai, Márai címűt, Lucia Piussi munkáit*). Saját értékrendszerét így anélkül tárja az olvasó elé, hogy ráerőltetné az általánosításait.

Ennek a hozzáállásnak az ellentéte az „elnéző”, ironizálva-kritikus publicisztikai hozzáállás, mely szövegmotívumok segítségével inkorrekt általánosító személyiségjegyeket tulajdonít Márainak („génusz sovínizmussal elegyítve”, „az ő szalon-szlávellenessége”, „Trianont csapásként fogta fel, a nemzetek önrendelkezési jogát komoran elkoptatott metaforaként értékeli, és ebben az összefüggésben végül azt a megmosolyogtató szóösszetételt is bevezeti, hogy szlovák miniiperializmus” – Zuzana Demjánová: *Génusz s primesou šovinistu [Génusz sovíniszta összetevőkkel]*. Sme, 2011. 3. 9. <http://kultura.sme.sk/c/5798603/genius-s-primesou-sovinistu.html>).

Szakmai reflexió (Fordító verzus szerző)

Annak elérésére, hogy Márai számára új, kliséktől mentes „helyet” teremtsünk, talán az a legelfogadhatóbb értelmezői módszer, melyet Peter Macsovszky, író és Márai több művének fordítója alkalmaz. Macsovszky nem kerüli el Márai prózájának érzékeny pontjait, ugyanakkor a legkisebb mértékben sem engedi

meg magának, hogy a szerző személyét elmarasztalja vagy csípős megjegyzést tegyen rá az értékelése során: „1933-ban Márai ismét Berlinben van, ahol Hitler hatalomátvételének szemtanúja lesz. Erről az eseményről bátor, parodisztikusan hangolt antifasiszta tudósítást írt, *Messias a Sportpalastban* címmel. Természetesen, a polgári és univerzális humanista értékek követőjeként és képviselőjeként nem szimpatizálhatott semmilyen rasszista ideológiával vagy autoritatív rezsimmel. Pikáns azonban, hogy mikor náci nyomásra Dél-Szlovákiát – Kassával együtt – visszacsatolták Horthy Magyarországhoz, lelkesen indult szeretett szülővárosa meglátogatására. Az ezen az úton szerzett élményeiről és benyomásairól riportszerű esszéjében, a *Kassai őrvjárásban* (1941) ír. Hirtelenjében úgy tűnik, hogy az író akkor elhitte, hogy Kassa örökre Magyarországhoz fog tartozni.” (Peter Macsovszky: *Rukojemnik dejín*. [A történelem túsza]. Sme, 2010. 4. 15.). Ugyanebben az írásában Márai életművét „rendkívül terjedelmesnek” nevezi, ugyanakkor „minőségét tekintve sokfélének” is, melyben találunk „stilisztikailag kitűnő darabokat, de az is az igazsághoz tartozik, hogy némelyik prózai műve egyfajta patetikus és szentimentális expresszionizmus felé mutat, ami azonban távolról sem csökkenti vonzerejét az olvasók számára”.

Máraival kapcsolatos tapasztalatait Macsovszky egy nagyobb tanulmányban foglalta össze, melyet a *Romboid* című folyóiratban közölt Prečo *prekladat Máraia?* (Miért kell Márait fordítani) címmel (2011/6, 86–90. [Összeállításunkban ez a szöveg is olvasható – a ford.]). Három olyan aspektusra szeretném a figyelmet irányítani, melyeket középpontba helyezve Macsovszky teljesen új keretet alakít ki Márai műveinek megismeréséhez: 1. Márai népszerűségének okai, 2. Márai nyelve és annak átfordítása más nyelvre, 3. témák, melyek megszólíthatják a mai olvasókat.

Macsovszky megállapítja, hogy Szlovákiában (de nemzetközi tekintetben is) a két legnépszerűbb Márai-mű a *Füveskönyv* és a *Gyertyák csonkig égnék*, melyek – ahogy írja – „majdnem teljesíti[k] az irodalmi giccs paramétereit”. Egyrészt az irodalom „naiv-óvilági” moralizáló hangneme iránti hazai kulturális vonzódásunkkal magyarázza mindezt, másrészt azzal a ténnyel, hogy a szerző Kassáról származik. Ezeknek a Márai-műveknek a népszerűsége nem lepi meg a fordítót, számára inkább csak annak bizonyítéka, hogy „a világ (és Szlovákia) milyen kevésbé ismeri a magyar irodalmat”.

Macsovszky lerombolja Márainak mint tökéletes és precíz stilsztának a mítoszáit, mikor néhány példán bemutatja azokat a problémákat, melyekkel az író műveinek szlovák fordítása során találkozott: „Első olvasáskor Márai szövege talán még nem mutatja fel sötét »titkait«: ezekre aztán a fordító talál rá, mikor megállapítja, hogy nemcsak az előszöveg megfelelő fordításáért kell majd harcot folytatnia, hanem

a Márai-mondat logikájának megértéséért és rendbe tételéért is. Hiszen a mondatai tele vannak taposóaknákkal.” Ezzel összefüggésben figyelmeztet arra a sokat emlegetett tényre, hogy Márai magyar nyelvének sajátos jellege volt, szétziláltnak nevezi, amit szerinte az idegen nyelvek és idegen környezetek hatásaként könyvelhetünk el, melyek közt Márai fiatal korától élt.

Miközben Macsovszky a Márai-művek „eszmei mechanizmusára” és arra utal, hogy milyen témákkal képesek ezek a művek megszólítani a mai olvasót, nem azt a klisé hangsúlyozza, melyről már beszéltem a publicisztikával, vagy akár a laikus olvasói észrevételekkel kapcsolatban. Márai erejét nem a „polgári értékek” forszírozásában, sem pedig az európaiság szelleme vagy az univerzális humanizmus formálódására gyakorolt nevelő hatásában látja, hanem a magány, a meg nem értettség és az elidegenedés motívumaiban: „Ha tehát továbbra is szeretnénk fordítani, kiadni és olvasni Márait, meg kell tanulni valami más miatt értékelni őt: leginkább talán szkepsziséért, ironiájáért és azért a képességéért, hogy hatásosan formálta meg a vándorló, örökségéből kiforgatott, hazájától, bizonyosságaitól, identitásától megfosztott embert”.

Úgy gondolom, Macsovszky tanulmánya jó kezdet lehet a terjedelmes Márai-életmű problémacentrikus értelmezésére és megismerésére. Ha a megkezdett diskurzusba hasonlóképp tárgyyszerűen lép be a többi Márai-fordító, valamint az irodalomkritikusok és az irodalomtörténészek is, a Máiról alkotott kép Szlovákiában másképpen alakulhat, mint ahogy eddig, vagyis sztereotip módon bálványozóan, vagy – ellenkezőleg – sztereotip módon elutasítóan. Márai gyorsan kialakult mítosza az író értékei valódi megismerésének kontúrjait veheti fel.

És mit szól mindehhez Márai? Ha a szaván szeretnénk fogni őt, tehetetlenekké válunk, nem mondhatunk semmit, merthogy ő maga foglalja el az ismert pozíciót: „amikor az emberek mohón és türelmetlenül megkövetelik az írótól, hogy mondjon el helyükben és nevükben mindent, ami érdekük, elvárják azt is, hogy páratlan és érdekföldrötti legyen. Ezért tudnod kell, hogy soha nem tehetsz kedvük szerint: ha érdekeiket szolgálod, elveszted magad, ha pártatlan vagy, elveszted az emberek kegyét...” (*Füveskönyv*. 110.)

Beke Zsolt fordítása

Ingrid Hrubaničová (1965): szlovák nyelv és irodalom – történelem szakon végzett az eperjesi (prešovi) egyetemen. A Szlovák Tudományos Akadémia Ludovít Štúr Nyelvtudományi Intézetében dolgozott (a szlovák szinonimaszótár [1995] társszerzője), emellett a pozsonyi Stoka színházban tevékenykedett (1991–2000). Jelenleg a Kalligram Kiadó szlovák részlegének szerkesztője, publicista, a pozsonyi Skrat színház tagja.